

SCRISORI INEDITE DE NICOLAE TONITZA CĂTRE CEZAR PETRESCU ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI LITERATURII DIN IAȘI

Artist polivalent, la fel de înzestrat și pentru arta penelului și pentru arta cuvîntului, Nicolae Tonitza și-a imprimat amprenta geniului său în toate domeniile vieții spirituale pe care le-a abordat: pictura, grafica militantă și grafica ilustrativă, critica și teoria artei, gazetăria curentă și memorialistica.

Spirit lucid și incisiv artistul nu a făcut niciodată concesii platitudinilor, punîndu-și întotdeauna probleme de viață și de creație, gîndind profund asupra lor și exprimîndu-le scăpător.

Sînt bine cunoscute cronicile sale plastice, evocările vibrante ale unor artiști români și străini pe care le-a scris, notele autobiografice și însemnările cu privire la propria creație, cseurile sale dialogate sau acele instantanee lapidare, comparabile — sub raportul intensității expresiei — doar cu „Telegramele” lui Caragiale și, mai ales, legende pe care le-a compus la desenele sale politice, uimitoare prin concizia lor, prin adîncimea gîndirii și forța sarcastică.

Referitor la elaborarea acestor legende, iată ce spune pictorul într-o scrisoare către Cezar Petrescu, existentă în fondul documentar al Muzeului literaturii din Iași :

„Cu prilejul acesta am să te rog ceva: la planșele mele, unde nu s-a făcut nici o modificare legendei, să nu se scrie <desen de N. Tonitza>, ci numai simplu, după titlu: <de N. Tonitza>. Ți-o cer asta fiindcă, adeseori, muncesc la forma unei legende mai mult chiar de cît la desenul însuși”¹.

Exigent cu sine însuși, spontan și reflexiv totodată, Nicolae Tonitza s-a manifestat ca atare nu numai în elaborările sale destinate marelui public, ci și în acelea mai intime, cum ar fi — de pildă — corespondența cu prietenii. Adeseori întîlnim în scrisorile sale, către unii prieteni, gînduri copleșitoare prin adîncimea lor, prin justetea observațiilor, prin perspectiva lor vizionară uneori: „Nu pierde nădejdea în triumful dreptății și al păcii — îi scrie pictorul, la 24 aprilie 1937, colecționarului A. Lehmann. Dacă nu noi, în orice caz copiii și nepoții noștri vor asista la marea victorie a omului asupra bestiei. Legea evoluției nu poate să se dezmintă”².

Preocupat de problemele formării personalității umane în raport cu mediul social ambiant și cu cele două căi fundamentale de realizare a acestora — instrucția și educația — Nicolae Tonitza afirmă într-o altă scrisoare, adresată lui Mihail Sadoveanu: „Progresele educației noastre s-au săvîrșit unilateral și stingher... Școale la noi — ca toate școlile de pe glob — a dat succesivelor generații, mai

¹ Muzeul de literatură din Iași, plicul Nicolae Tonitza către Cezar Petrescu, scrisoare originală, Vălenii de Munte (Prahova), 9 noiembrie 1922, inv. nr. 3476 1.

² Cf. N. Tonitza, „Scrieri despre artă”, culegere de texte, cu adnotări și prefață de Raous Șorban, ediția a II-a, Editura „Meridiane”, București, 1964, p. 29.

multă instrucție decît educație. Cu capul greu de nume, de date și sisteme, copilul a ieșit în lume cu sufletul răcit ca o vatră în spuză căreia nimeni nu s-a mai îndurat să arunce un vracșou nou, ca să pilpeie acolo o lumină înviorătoare³.

Universul mirific al copilăriei l-a preocupat în permanență pe artist, atît în scrierile teoretice și literare, cît și în creația sa plastică, distingîndu-se — alături de Grigorescu și Luchian — ca unul dintre cei mai sensibili și mai comprehensivi poeți ai acestui univers. Detalii interesante cu privire la această sferă de preocupări din multilaterală activitate desfășurată de marele artist se găsesc într-o suită de șase scrisori, din care patru inedite, adresate de Nicolae Tonitza lui Cezar Petrescu între anii 1922—1935, scrisori existente în patrimoniul Muzeului literaturii din Iași. Într-una din ele, spre exemplu — datată Vălenii de Munte, 22 octombrie 1923 —, comunicîndu-i lui Cezar Petrescu că a „...făcut diverse proiecte pentru afișul (revistei) *Făt-Frumos*” pe care scriitorul tocmai avea de gînd s-o editeze la București, Nicolae Tonitza afirmă că le-a distrus „unul după altul, fiindcă nu plăceau... copiilor (săi) și nici nu le înțelegeau”.

Mai departe, N. Tonitza îi aduce la cunoștință autorului „*Intunecării*” că a început să lucreze la un alt proiect al aceluiași afiș, mai simplu și mai decorativ, „...care pare să placă cercului, foarte sever al criticilor (săi) micuți”, adăugînd în continuare că „Nu e ușor lucru — cum și-au închipuit mulți, la noi și aiurea — să desenezi pentru înțelegerea și sensibilitatea copilului, servindu-i în același timp artă”. Pictorul își exprimă apoi convingerea că „Ațișbildul, ca și desenul savant și suficient, corup pentru totdeauna aparatul vizual al copilului, fără să-l satisfacă măcar o clipă”, argumentînd — în opoziție cu unii „editori celebri care cred contrariul” — că desenul așa-zis „pedagogic (cum l-au încercat unele publicații din Apus) este, îndeobște lipsit de pitorescul, de care ochiul copilului e așa de flămînd și de care nu trebuie dispersat”.

Dat fiind faptul că după părerea sa, problema aceasta încă nu este rezolvată definitiv nicăieri, artistul conchide că „ar fi o greșeală pentru *Făt-Frumos* dacă s-ar încăpățîna într-o sistemă hotărîită”, sugerîndu-i lui Cezar Petrescu că revista căreia intenționează să-i dea prinosul său de talent „va trebui, deocamdată... să experimenteze. Cine știe dacă din experiențele acestea — scrie pictorul — nu vor trage folos, cîndva, alte neamuri mai subțiri...”. Afirmînd apoi că, în privința aceasta, el are o „mare încredere în însușirile artistice ale neamului nostru”, Nicolae Tonitza își exprimă regretul că „cei ce au darul” sînt siliți să se „zvîrcolească și să se epuizeze în eforturi sterile”, murînd „înainte de a exterioriza întreg prinosul lor sufletească”. Și toate acestea se întîmplă — conchide pictorul — „Fiindcă avem un Stat, dar n-avem încă o societate”⁴.

Se trece astfel, în scrisoarea amintită, de la problema copilului — ca element potențial al viitoarei personalități — la problema condiției artistului în societatea burgheză, problemă ce străbate ca un fir roșu întreaga creație tonitziană. De altfel, la Tonitza, spirit atît de complex și de subtil, cele două mari sfere de probleme — a copilului și a artistului — sînt investigate în raport direct cu mediul social conjunctural, artistul sesizînd cu o sagacitate penetrantă conexiunea dialectică dintre individ și societate, dintre evoluția personalității și rădăcinile sociale ale acesteia. „Un sfert de secol am meditat și am lucrat — scrie artistul într-un articol din 1920⁵ — pentru idealul meu de artă, cu o naivă exaltare. Dar foamea rupea din mine, zi de zi, fășii întregi de viață. (Domniile voastre nu știți ce e foamea. Un monstru apocaliptic care se tirăse între visurile tale și tine, de nu le poți îmbrățișa niciodată). Atunci un domn bogat îmi eși în cale. Avea burta mare

⁴ Muzeul literaturii din Iași, plicul Nicolae Tonitza către Cezar Petrescu, scrisoare originală, Vălenii de Munte, luni 22 octombrie 1923.

și diamante în deget. Din toată făptura lui se degajau, ca dintr-un subsol, mirosuri îmbătătoare de bucate. Era un Mecena...".

Geneza acestei opoziții atât de dure între artistul de geniu și mediul ostil al societății burgheze, în care evoluează acesta, trebuie căutată în primul rînd în propria situație a lui Tonitza, fără a diminua prin aceasta nimic din imensul său spirit de solidaritate cu confrății, sau cu obidiții și ofensații soartei, de oricare breaslă ar fi fost ei.

Că lucrurile stau așa. ne-o confirmă, printre multe altele și scrisoarea sa din 25 ianuarie 1926, în care artistul îi aduce la cunoștință lui Cezar Petrescu că mai mulți... colegi de-ai lui Horațiu Dumitriu vor organiza în „Casa artei” din str. Cîmpineanu 17 o expoziție a camaradului nostru, în timpul lunii februarie⁵, rugîndu-l în încheiere pe scriitor să facă să apară... „cîteva rînduri mai calde pentru Horațiu, atît în „Cuvîntul” cît și în celelalte zîtare... El nu se poate deplasa și obose — așa bolnav cum este (tare greu) și e datoria noastră să alergăm pentru el”⁶.

Opera lui N. Tonitza — atît cea scrisă cît și cea figurativă — este străbătută de problematica raportului dintre artist și societate, într-o măsură atît de mare, încît încercarea de a o sintetiza, oricît de succint — sub acest unghi de vedere — ar depăși cu mult spațiul și timpul impuse de scopul comunicării noastre.

Este suficient însă să parcurgem doar cele șase scrisori către Cezar Petrescu, aflate la Muzeul ieșean al literaturii, pentru a contura drama zguduitoare a unei existențe nesigure și chinuitoare, hărțuită inuman de cele mai diverse vicisitudini și cancanuri puse la cale în mod deliberat, sau decurgînd de la sine din racilele unei orînduiri nedrepte.

Continua criză materială în care s-au zbătut cei mai mulți dintre marii noștri artiști și scriitori — Andreescu, Eminescu, Luchian etc. — a fost cunoscută din plin și de Nicolae Tonitza.

„Am nevoie năpraznică de franci — îi scrie pictorul lui Cezar Petrescu, la 4 decembrie 1922, din Vălenii de Munte — și împrejurările nu-mi dau puțință să mă deplasez de aici, în căutarea lor. Sunt un fel de prizonier și în același timp șef de lagăr. Nu pot să mă mișc nici cum vreau, nici cînd vreau...“.

Pentru a ieși cît de cît din dificultate, pictorul îi trimite scriitorului — alăturat scrisorii citate — un articol⁷, rugîndu-l să-i dea „...drumul în una din reviste sale⁸, sau să-l „cedeze altei publicații” adăugînd, în paranteză: „se înțelege, încasînd ceva gologani pentru el...“.

Mult mai grav este faptul că jena financiară de care suferea în permanență artistul se grefa pe fondul unei adevărate angoase: „Am fost bolnav în ultimul timp — scrie Tonitza în aceeași scrisoare — și n-am prea avut putere să lucrez ceva pentru (revista) „Hiena”, cu toate că am eboșat o sumă de motive. Aștept clipe de tihnă trupească și sufletească să mai dau un ropot de muncă. Sunt plictisit cumplit în pustietatea aceasta căci e mult pustiu pe aici — mai ales în oameni. Unde ne sînt țărani — se întreabă dezolat pictorul — în care ne-au făcut să credem povestitorii noștri? Eu nu-i văd nicăieri. Păstrez doar amintirea adîncă a cîtorva tipuri de răzeși moldoveni cu duhul sănătos și trupul drept ca și conștiința lor. Țărani de aici, poate de pretutindeni *acuma*, au o dureroasă asemănare, fizică și morală, cu țăraniul lui Balzac. (Uite un roman — sugerează Tonitza — care, dacă ar fi tradus de un meșter viguros al condeiului nostru, ar zdrun-

⁵ Intitulat „De la geniu la șarlatanie...”, apărut mai întîi în „Cuvîntul liber” din 1 iulie 1920, reproduș apoi în „Cronici fanteziste” (p. 26—27) și, fragmentar, „N. N. Tonitza”, *op. cit.*, la nota 2, p. 32.

⁶ Muzeul de literatură din Iași, plicul Nicolae Tonitza către Cezar Petrescu, scrisoare originală, București, Popa Soare — 66, 25 ianuarie 1926, inv. nr. 3479 1.

⁷ Intitulat „Arta” — Din însemnările unui pictor, „Hiena”, anul III, Nr. 10, 17 decembrie 1922.

⁸ Cezar Petrescu lucra pe atunci la revista „Gîndirea”.

cina apreciabil avîntul demagogiei celei noi — și, poate, ar lumina, pe cît poate să lumineze o carte în țara noastră, masele orășenești rătăcite”⁹.

Această criză „trupească și sufletească” prin care trecea Tonitza se situa în prelungirea unei crize mai vechi și a unor permanente privațiuni materiale despre care găsim relatări într-o altă scrisoare, anterioară celei de mai sus, adresată tot lui Cezar Petrescu: „Îți trimit aici, o dată cu sarbedele mele rînduri, încă opt desene (din care 6 destinate „Hienei” și 2, „Gîndirii”). A propos: săptămîna asta nu am primit „Hiena” (3), iar din „Gîndirea” am avut numai primul exemplar de după apariție... N-am primit, de asemenea, nici mandatul de una mie lei pe care mi-l anunți în scrisoarea de la 31 oct., ca fiind expediat. Mi-ai face o mare îndatorire, dacă l-ai împinge (ca și pe celelalte ce-mi promiți) cît mai grabnic. (N-am nevoie, cred, să-ți mai cînt povestea grabei mele)”.

După unele precizări în legătură cu desenele trimise, ca și după unele considerații cu privire la Francisc Sirato — pe care, Tonitza îl considera „după neclintita (sa) convingere”, drept „unul din cei mai subtili cronicari de artă” nu numai de la noi, pictorul revine la sfîrșitul scrisorii — într-un P.S. — la aceeași obsesantă problemă: „În cazul cînd, întîmplător, se prezintă vreun amator pentru originalele *deja apărute* în „Hiena” sau „Gîndirea”, poți să le cedezi, însă nici într-un caz *sub cinci sute lei bucata* — și cu condițiunea de a nu se folosi de ele pentru reproducere (sub nici un fel de motiv) și cu dreptul, pentru mine, de a trage după ele un calc, dacă voi avea nevoie”¹⁰.

După aproape un an de la cele relatate mai sus, — la 22 oct. 1923 — Nicolae Tonitza îi scrie lui Cezar Petrescu, tot din Vălenii de Munte: „... am înfricoșătoare nevoie de gologani. Dacă întîmplător va face ca scrisoarea mea să te găsească cu ceva franci în buzunar, izbește și pentru mine cîțiva la poștă, *telegrafic*. Sint aici, cu nevastă și copii, în situația unui naufragiat pe o stîncă pustie, în mijlocul oceanului. Înțelegi...”¹¹.

Dar tot cortegiul acesta funest de necazuri, de privațiuni materiale și de situații jenante pe care a trebuit să le îndure acest mare artist va atinge, cîțiva ani mai tîrziu, proporțiile unei adevărate tragedii.

Stabilit între timp la București — în str. Dr. Leonte nr. 10 —, Nicolae Tonitza îi scrie disperat lui Cezar Petrescu:

Dragă Cezare,

„După atîtea intime neplăceri familiare, mi-a mai căzut pe cap și două nenorociri pe cari nu le puteam prevedea:

Surorile mele mai mici și-au pierdut bărbații, la scurte intervale unul după altul. Au rămas: una cu patru copii, toți de școală, — cealaltă cu trei copii, dintre care cel mai mic are deabia patru anișori.

Pe nepoata cea mai mare, de la prima soră, și pe nepoțelul cel mai micuț, de la a doua soră, i-am adus la mine în București. Am va să zică de întreținut — (în afară de familia mea, destul de mare) — încă două surori și șapte nepoți.

Îți poți închipui ce sfortări supraomenești trebuie să depun ca să pot face față atîtor cheltuieli. Cu banii pe care i-am luat de la Vodă pentru panourile de la Palat, mi-am plătit, pînă la epuizarea fondului, o mare parte din datoriile care mă sufocau. Am rămas fără o centimă — dar mă simt om mai liber.

Vorba e că acum am intrat în iarnă mai sărac de cît anul trecut.

Cu atîta împovărare familiară, situația mea e exasperantă.

⁹ Muzeul de literatură din Iași, plicul Nicolae Tonitza către Cezar Petrescu, scrisoare originală, Vălenii de Munte, 4 decembrie, 1922, inv. nr. 3477 1.

¹⁰ Muzeul de literatură din Iași, plicul Nicolae Tonitza către Cezar Petrescu, scrisoare originală, citată la nota 1.

¹¹ Muzeul de literatură din Iași, plicul Nicolae Tonitza către Cezar Petrescu, scrisoare originală citată la nota 4.

Ți-o mărturisesc cu toată sinceritatea.

Nu văd — pentru moment — de cît două limanuri de salvare :

1) Banii de la „Fram”¹², asupra cărora nevastă-mea n-a încasat de cît circa patru mii de lei — și

2) editarea a două volume (literatură pe marginea plasticii) — pe care le am deja copiate la mașina de scris.

Te rog din tot sufletul meu necăjit : prinde-l pe Pamfil¹³, cînd îl vei găsi în bune dispoziții, și pledează-i prima pricină.

Cînd nu e furios, e numai inimă. Am ferma nădejde că nu mă va abandona, ca pe o cîrpă netrebnică, la această grea răsădă a vieții, în care mă aflu. Pentru a doua pricină, te rog iarăși să vorbești străuitor... d-lui Gusti... să-mi acorde sprijinul... binevoitor pentru editarea, la Fondații... a volumelor mele... Dar te rog : cît mai grabnic, dragă Cezar, fiindcă, ți-o repet, situația mea e disperată”¹⁴.

Deși împovărat cu asemenea greutatea materiale și cu asemenea griji ale zilei de miine, Nicolae Tonitza nu s-a încovoiat sub loviturile lor, păstrîndu-și neștirbită dirzenia morală, voința de a crea și mai cu seamă forța combativă de care a dispus întotdeauna. Privindu-i, de aceea, creația artistică, prin prisma condițiilor materiale și sociale în care a fost elaborată, sensurile umane ale acesteia se adîncesc cu atît mai mult, iar frumusețile nepieritoare cărora artistul le-a dat naștere ne apar cu atît mai strălucitoare.

MARIA PARADAISER

¹² Este știut faptul că Nicolae Tonitza a ilustrat în desen alb-negru cartea lui Cezar Petrescu „Fram ursul polar”.

¹³ Este vorba de publicistul Pamfil Șeicaru, redactor al revistei „Hiena”, între anii 1919—1920.

¹⁴ Muzeul de literatură din Iași, plicul Nicolae Tonitza către Cezar Petrescu, scrisoare originală, București, 17 decembrie 1935, inv. nr. 3475 1.